WŁODZIMIERZ MOKRY

Dzieje narodu i państwa ukraińskiego we współczesnej historiografii

Odzyskanie niezależności przez Ukrainę w 1991 roku umożliwiło współczesnym historykom ukrainoznawcom krytyczną refleksję nad historią Ukrainy, a także jej stosunkami z sąsiadami, a zwłaszcza z Polską i Rosją.

W tym, trwającym ponad piętnaście lat, okresie utwierdzania niezależności ukraińskiej, prowadzone już bez obowiązującej ideologii sowieckiej i ograniczeń cenzury badania historyków rozwijają się w pierwszym rzędzie w kierunku poznania i przedstawienia historii politycznej Ukrainy, procesów państwotwórczych narodu ukraińskiego, rozwoju jego kultury, języka, tożsamości. Towarzyszące tej nowej refleksji próby obiektywnego oglądu dziejów narodu i państwa ukraińskiego wymagały rozrachunku z mitami i stereotypami o Rusinach-Ukraińcach i Ukrainie jako „Małorusinach" i „Małorosji", uważanej za część „Wielkorosji", propagowanymi zwłaszcza przez historiografię carską, a następnie sowiecką i postsowiecką.

Na planie dalszym znajduje się natomiast historia ekonomiczna, co – jak sądzą historycy ukraińscy – wynika z wyzwolenia się badaczy od ściśle określonego przez historiografię sowiecką wzorca, zgodnie z którym problematyka badawcza historyków na Ukrainie do 1991 roku w zasadniczej mierze „obejmowała walki klasowe na wsi, wieczną bliskość z narodem rosyjskim i jej przejawy na różnych poziomach życia społecznego, kulturalnego, politycznego"[1]. Ukazywaniu nie tylko „wiecznej bliskości z narodem rosyjskim", ale zjednoczeniu Ukrainy z Rosją miał służyć stworzony w czasach carskich, a następnie sowieckich mit o jedności plemion wschodniosłowiańskich w epoce Rusi Kijowskiej, mit o ugodzie perejasławskiej, zawartej w 1654 roku przez hetmana Bohdana Chmielnickiego z carem Rosji, mit o równości i wolności Ukrainy w Związku Sowieckim[2], a ostatnio także mit o federacji państw rosyjskich, proponowany przez Aleksandra Sołżenicyna i jego zwolenników[3].

---

[1] *Rozmowa z Natalią Jakowenko* [w:] *Wiele twarzy Ukrainy*. Rozmowy Izy Chruślińskiej i Piotra Tymy, Lublin 2005, s. 18. N. Jakowenko jest profesorem Akademii Kijowsko-Mohylańskiej, autorką m.in. polskiej redakcji *Historii Ukrainy do końca XVIII wieku* (Lublin 2000), s. 18.

[2] Piotr Łoziński, *Ukraina „pod słońcem wolności" sowieckiej*, Pismo NSZZ „Solidarność" Koło Oporu Społecznego 241 Region Małopolska, Kraków 31 III 1987, nr 142, s. 1–4.

[3] Jak wiadomo, Aleksandr Sołżenicyn po przyjeździe z emigracji do Rosji w 1991 roku do cieszących się odzyskaniem niepodległości Ukraińców, a także Białorusinów apelował o wejście do stworzonego wspólnie z Rosjanami federacyjnego państwa tych – jego zdaniem – trzech narodów rosyjskich! Apel ten nosi tytuł *Słowo do Ukraińców i Białorusinów* i stanowi jeden z rozdziałów broszury A. Sołżenicyna pt. *Как нам обустроить Россию?*; por. A. Sołżenicyn, *Jak odbudować Rosję?*, przeł. J. Zychowicz, Kraków 1991, s. 13.

Z uwagi na daleko idącą ideologizację w czasach sowieckich poszczególnych okresów wydarzeń i faktów z historii Ukrainy historycy ukrainoznawcy na Ukrainie w 1991 roku zrozumieli, że muszą „spojrzeć od nowa na całą historię Ukrainy, łącznie z wydarzeniami, które miały miejsce w XVII, XVIII wieku, a nawet wcześniej w okresie Ruski Kijowskiej. Największe luki ma jednak historiografia Ukrainy XX wieku”[4].

Historia Ukrainy-Rusi Mychajły Hruszewskiego i współcześni historycy

Wolność słowa zaowocowała włączeniem do obiegu naukowego najważniejszych, zakazanych do 1991 roku na Ukrainie, dzieł niezależnych historyków na czele z Wołodymyrem Antonowyczem[5] i jego uczniem Mychajłem Hruszewskim, Iwanem Krypiakiewyczem[6], a także opracowań ich uczniów i kontynuatorów, pracujących w warunkach powojennej emigracji w różnych centrach naukowych Europy Zachodniej, Polski, USA i Kanady. Tak znaczące wzbogacenie historiografii ułatwiło historykom ukraińskim rozrachunek zarówno z mitem jedności plemion wschodniosłowiańskich epoki Rusi Kijowskiej, jak i z mitem ugody perejasławskiej[7], stanowiącej do końca lat 80. XX wieku „symbol przyjaźni, braterstwa i wiecznej jedności z Rosją”[8].

Rozrachunkowi z mitem wspólnego pochodzenia Rosjan i Ukraińców, nazywanych „Małorusinami” (mieszkających na „Małej Rusi”), z mitem ugody w Perejasławiu w 1654 roku, czyli z mitem zjednoczenia „Małorosji” z Rosją, a także z mitem „wolności i równości Ukrainy wśród narodów Związku Sowieckiego” służy w pierwszym rzędzie wznowione w Ukrainie wydanie zakazanej od lat 30. XX wieku do 1991 roku fundamentalnej pracy najwybitniejszego historiozofa ukraińskiego Mychajły Hruszew-

---

[4] *Rozmowa z prof. Jurijem Szapowałem. Nie ma strategii dla Ukrainy bez strategii dla przeszłości* [w:] *Wiele twarzy Ukrainy*..., s. 119.

[5] Por. В.В. Ващенко, *Лекції з історії української науки другої половини XIX початку XX століття (М. Костомаров, В.Б. Антонович, М.С. Грушевський)*, Дніпропетровськ 1998; А. Процик, *Дві історіографічні течії з історичної школи В. Антоновича. М. Грушевський і Д. Багалій*, „Український історик”, Ню-Йорк–Торонто–Київ–Львів–Мюнхен 1991–1992, т. 28–29, ч. 110–115, с. 178–185.

[6] Por. І. Крипякевич, М. Голубець, Д. Дорошенко, Я. Пастернак, *Велика історії України*, Львів-Вінніпег 1948; Por. Я. Дашкевич, *Боротьба з Грушевською школою у Львівському університеті за радянських часів* [у:] *М. Грушевський і українська історична наука. Збірник матеріалів конференції, Львів 1994, Харків 1996, Львів 1996*, Львів 1999, с. 226–266.

[7] Warto przypomnieć, że mitu Perejasławia nie podtrzymują z przekonaniem nawet liderzy ukraińskiej partii komunistycznej, którzy głoszoną przez siebie potrzebę integracji z Rosją uzasadniają głównie potrzebami ekonomicznymi. Istotne, że nie został wykonany wydany pod presją Kremla przez prezydenta Ukrainy Leonida Kuczmę ukaz ustanawiający obchody przypadającej na rok 2004 350. rocznicy Rady Perejasławskiej uważanej za datę zjednoczenia Ukrainy z Rosją. Rocznicę tę miało przypieczętować zwycięstwo popieranego przez prezydenta Rosji kandydata na prezydenta Ukrainy Wiktora Janukowycza. Por. A. Gil, *Dekret prezydenta Leonida Kuczmy o obchodach 350. rocznicy Kozackiej Rady Perejasławskiej 1654 r. i jego znaczenie dla wewnętrznej i zewnętrznej sytuacji Ukrainy*, Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2003.

[8] *Rozmowa z Natalią Jakowenko* [w:] *Wiele twarzy Ukrainy*..., s. 21.

skiego (1866–1934) pod tytułem *Historia Ukrainy-Rusi*[9]. Dzieło to wydawane w ostatnich latach także w wersji angielskiej w Kanadzie i upowszechniane przez „serię prezentacji w Kanadzie i świecie" we wszystkich ważniejszych ośrodkach ukrainoznawczych[10] dobrze służy rozwojowi historiografii ukraińskiej i ugruntowującemu się wśród badaczy przekonaniu o konieczności opracowania od nowa całej historii Ukrainy.

Warto zaznaczyć, że sześć dni przed ogłoszeniem niezależności Ukrainy (24 sierpnia 1991 rok) przez parlament Ukraińskiej Republiki Radzieckiej (tj. 16 sierpnia1991) podpisano i oddano do druku reprint wydanej w Kijowie w 1891 roku, a napisanej przez Mychajła Hruszewskiego w czasach studenckich (1891) pracy pt. *Zarys historii ziemi kijowskiej od śmierci Jarosława do końca XIV stulecia*[11]. Wznowienie w setną rocznicę (w 1991 roku) tej wydanej w Kijowie w czasach carskich książki nabiera wyjątkowego znaczenia, jeżeli zważyć, że – jak pisze w „Posłowiu" do tego wydania współczesny historyk z Kijowa Petro Tołoczko – praca ta jest świadectwem tego, że „pod wpływem M.P. Drahomanowa i W.B. Antonowycza M.S. Hruszewski zdecydowanie nie zgadza się z tradycją rosyjskiej szkoły historycznej, która nie uznawała odrębności ukraińskiego procesu historycznego"[12]. W tym określanym przez współczesnych historyków jako „epokowy" wykładzie inauguracyjnym, wygłoszonym w 1894 roku na Uniwersytecie Lwowskim, Hruszewski w przeciwieństwie do głoszonej przez historyków rosyjskich „ogólnorosyjskiej" koncepcji historii i kultury, zaprzeczającej istnieniu staroruskiego okresu rozwoju narodu ukraińskiego i białoruskiego, zdecydowanie bronił prawa każdego narodu wschodniosłowiańskiego do własnego rozwoju historycznego[13]. Wyznając bezpodstawność łączenia „okresu państwa kijowskiego" z okresem księstwa „włodzimierzowsko-moskiewskiego", będącym rzekomo kontynu-

---

[9] Przypomnijmy, że w 1933 roku KC i KC Komunistycznej Partii Bolszewików Ukrainy zajmujący się „wrogą" koncepcją historyczną M. Hruszewskiego uznał go za „teoretyka burżuazyjnego nacjonalizmu". Do 1991 roku zakazano na Ukrainie zarówno wydawania, jak i korzystania z wydanych w pierwszych dziesięcioleciach XX wieku w jedenastu tomach i dwunastu księgach monumentalnej *Historii Ukrainy-Rusi*, jak i wydanej w sześciu tomach i dziewięciu księgach *Historii literatury ukraińskiej*, a także *Ilustrowanej historii Ukrainy* i wszystkich innych prac M. Hruszewskiego. W ocenie historiografii sowieckiej opracowania te „ignorują [...] wspólność pochodzenia, jedność i wzajemne oddziaływanie w historycznym rozwoju rosyjskiego i ukraińskiego narodu, ich języka i kultury...". Por. Постанова ЦК ІП(Б)У, *Про спотворення та помилки у висвітленні історії української літератури в »Нарисі історії української літератури«* [у:] *Історія української культури. Збірник матеріалів і документів*. За редакцією С.М. Клапчука, В.Ф. Остафійчука, Київ 2000, с. 384.

[10] Angielskojęzyczny przekład *Historii Ukrainy-Rusi* M. Hruszewskiego wydawany przez Centrum Studiów Historii Ukrainy im. Petra Jacyka, którym kieruje prof. Frank Sysyn. W 2005 roku ukazała się pierwsza część dziewięciotomowego wydania tej historii w tłumaczeniu na język angielski, por. „Peter Jacyk Centre: Strengthening Ties between Ukraine and the West" – „Центр ім. Петра Яцика: зміцнення зв'язків між Україною і Заходом [у:] „Newsletter Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta, Edmonton" – „Бюлетень Канадського інституту українознавчих студій University of Alberta, Edmonton", 2006, s. 21.

[11] М.С. Грушевський, *Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя*. Репринтне відтворення 1891 року (Кіевъ, Типографія Императорскаго Університета Св. Владиміра, 1891), Київ 1991, с. 542.

[12] П.П. Толочко, *Післямова* до: М.С. Грушевський, *Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава...*, с. 526.

[13] Por. П. Сохань, *Творча спадщина М.С. Грушевського і сучасність* [у:] М. Грушевський, *Твори у 50 томах*, ред. П. Сохань, Львів 2002, т. 1, с. 18.

acją tego pierwszego, Hruszewski dowodził, iż obie te epoki w żadnym wypadku nie były „stadiami tego samego procesu politycznego i kulturalnego". Zdaniem Hruszewskiego „państwo kijowskie, prawo, kultura były wytworem jednej narodowości ukraińsko-ruskiej, zaś włodzimierzowsko-moskiewska – narodowości drugiej, wielkoruskiej"[14]. Te różnice – zdaniem Hruszewskiego – chciałby zatrzeć Mikołaj Pogodin, głosząc teorię zasiedlenia Naddnieprza X–XII wieku Wielkorusami, którzy mieliby potem w wiekach XIII–XIV wyemigrować na północny wschód. Podając w wątpliwość tę koncepcję historyczną, Hruszewski dowodził, że okres kijowski przeszedł nie w włodzimierzowsko-moskiewski, ale w okres halicko-wołyński XIII wieku, potem w okres litewsko-polski XIV–XVI wieku. Natomiast włodzimierzowsko-moskiewskie państwo nie było ani spadkobiercą, ani następcą państwa kijowskiego. Państwowość włodzimierzowsko-moskiewska wyrosła na swoim korzeniu i jej kontakty z państwem kijowskim można by prędzej porównać na przykład do kontaktów państwa rzymskiego i jego prowincji w Galii, a nie dowodzić dziedzictwa tych dwóch okresów w politycznym i kulturalnym życiu Francji. Kijowscy władcy zaszczepili na ziemiach wielkorosyjskich formy ustroju społeczno-politycznego, prawo, kulturę, wypracowane podczas rozwoju historycznego Kijowa, ale na tej podstawie nie można włączać państwa kijowskiego do historii narodowości wielkorosyjskiej. Etnograficzna i historyczna bliskość narodowości ukraińsko-ruskiej i wielkorosyjskiej nie powinna być wykorzystywana do ich wymieszania, gdyż – jak podkreślał Hruszewski – żyły one własnym życiem poza swoimi historycznymi stycznościami i spotkaniami. W konsekwencji przyszywania państwa kijowskiego na początek państwowego i kulturalnego życia narodu wielkorosyjskiego, historia narodowości wielkorosyjskiej pozostaje właściwie bez początku. Historia sformułowania narodowości wielkorosyjskiej wciąż pozostaje niewyjaśniona i z tych powodów jej historię zaczynają dostrzegać od połowy wieku XII, a według początku kijowskiego, ten własny początek poznającym „historię rosyjską" wydaje się zupełnie niejasny. Fikcja „periodu kijowskiego nie daje możliwości odpowiedniego przedstawienia historii narodowości wielkorosyjskiej"[15].

W omawianej pracy – jak przyznają współcześni historycy ukrainoznawcy – M. Hruszewski

> przedstawił obraz historii ukraińskiej jako ewolucji narodu ukraińskiego od czasów najdawniejszych do współczesności [...] wyznaczył granice swojej Ukrainy jako ziemi, na której Ukraińcy tradycyjnie stanowili większość ludności, jako obiekt rywalizacji ukraińskiego ruchu narodowego. A co najważniejsze, iż wykorzystał on termin Ruś i podkreślał ciągłość od

[14] W tym miejscu M. Hruszewski zaznacza, że świadomość takiego rozwoju procesów historycznych zaczyna powoli przenikać do argumentacji naukowej, czego świadectwem może być wydrukowana w 1989 roku w Moskwie publikacja *Русская история с древнейших времен* Storożewa, według którego „Ruś Dnieprzańska i Ruś północno-wschodnia to dwa odmienne zjawiska; ich historię tworzą niejednakowo dwie odrębne części ruskiej narodowości", a lepiej powiedzieć dwie narodowości, by uniknąć bałamuctwa związanego z teorią „jedności ruskiej narodowości".

[15] М. Грушевський, *Звичайна схема „русскої" історії й справа раціонального укладу історії східного словянства*, „Статьи по славяноведению", Санкт-Петербург 1904, вып. I, с. 299; cyt. za: М. Грушевський, *Твори у 50 томах*, ред. П. Сохань, Львів 2002, т. 1, с. 77–78.

> Rusi Książęcej, co podważało monopol, który mieli Rosjanie na tę nazwę i tradycję zarówno w nauce, jak i myśli społecznej[16].

Przedmiotem historii Hruszewskiego był naród ukraiński oraz jego ewolucja zarówno w okresach kiedy posiadał on państwo i polityczne struktury, jak i kiedy ich nie miał.

Jak słusznie pisze Frank Sysyn – amerykański ukrainoznawca i redaktor angielskojęzycznego wydania *Historii Ukrainy-Rusi* M. Hruszewskiego – dzieło to jest rzeczywiście „naukowym potwierdzeniem faktu, iż Ukraińcy to naród z własnym procesem historycznym", będący spadkobiercą państwa Rusi Kijowskiej, nad której ziemiami (ukraińskimi i białoruskimi) do drugiego rozbioru Rzeczypospolitej w 1793 roku, a nad mieszkańcami ziem dawnego Księstwa Halicko-Wołyńskiego także w wieku XIX, nie miała kontroli ani dynastia Księstwa Moskiewskiego Romanowych, ani ich następców. Czasy panowania tych władców stały się „centralnym tematem historii rosyjskiej", zwłaszcza dla takich historyków, jak Wasyl Tatiszczew (1686–1750), Mikołaj Karamzin (1766–1826), Siergiej Sołowjow (1820-1879), Mikołaj Pogodin (1800–1875), Wasyl Kluczewskij (1841–1911). Historycy ci, lekceważąc brak ciągłości między Rusią Kijowską, Księstwem Włodzimierzowsko-Suzdalskim, Moskiewskim oraz imperium rosyjskim, propagowali pogląd, iż ustrój państwowy stworzony wokół Kijowa w wieku X stanowi początek Rosji[17]. Warto przypomnieć, że propagowana przez historyków rosyjskich teoria, a zwłaszcza pogląd M. Pogodina, o pierwotnym zasiedlaniu w Kijowie „Wilkorosów", którzy przesiedlili się na północny wschód, a w ich miejsce przyszli „Małorusini", spotkał się z krytyką wielu uczonych, m.in. ukraińskich historyków: Mychajły Maksymowicza (1804–1873), Iwana Ohijenki, Bohdana Łepkiego, a także Aleksandra Brücknera. Zdaniem A. Brücknera:

> Wszelkie nowe prądy znajdowały dostęp nasamprzód do Kijowa, tutaj rozwijały się, zabarwiały lokalnie i stąd dopiero kroczyły ku północy. Tak było w architekturze, plastyce, w muzyce, tak też i w literaturze. Tylko na południu, tj. u dzisiejszych Ukraińców powstało to wszystko, co tworzyło istotę starej Rusi; Moskwa ma wyłącznie tę zasługę, że przechowała to, co w XI–XIII stuleciu zostało na południu stworzone; jej własny wkład jest minimalny[18].

---

[16] Ф. Сисин, *„Історія України-Руси" Михайла Грушевського та творення національної історіографії* [y:] *Михайло Грушевський і українська історична наука. Збірник наукових конференцій. Львів 24–25 жовтня 1994 р. Харків 25 серпня 1996 р. Львів 1996 року*, Львів 1999, с. 10–11. Cytowany artykuł stanowi późniejszą, pełniejsza wersję przedmowy do angielskojęzycznego wydania pierwszego tomu *Historii Ukrainy-Rusi* M. Hruszewskiego. Por. F. Sysyn, *Introduction to the History of Ukraine-Rus* [in:] Mykhailo Hrushevsky, *History of Ukraine-Rus'*, vol. 1, *From Prehistory to the Eleventh Century*, transo. by M. Skorupsky, ed. by A. Poppe and F. Sysyn with the assistance of U. Pasichnyk, Edmonton–Toronto 1997, p. XXII–XLII. Przekład Ostapa Seredy, redakcja przekładu F. Sysyn.

[17] Ф. Сисин, *„Історія України-Руси" Михайла Грушевського та творення національної історіографії...*, с. 3–4. Przywołani historycy rosyjscy włączali do pisanych przez się dziejów Rosji „instytucje i wydarzenia, które nie miały żadnego znaczenia dla rozwoju państwa Moskiewskiego i imperium Rosyjskiego", a także „sporadycznie – podkreśla F. Sysyn – włączali wydarzenia z ukraińskiej i białoruskiej przeszłości do tych wywodów, które w rzeczywistości były kombinacją historii państwa rosyjskiego »obszczerusskogo« – ogólnorosyjskiego narodu z »wielkorosami u podstaw«".

[18] *Der Slave war in Glanbenssachen stets äussert tolerant*. A. Brückner, *Geschichte der russischen Literatur*, Leipzig 1905, s. 7; cyt. za B. Łepki, *Zarys literatury ukraińskiej*. *Podręcznik informacyjny*, Warszawa–Kraków 1930, s. 81–82.

Do problemu ewolucji narodu ukraińskiego od czasów państwa Rusi Kijowskiej podejmowanego przez wielu badaczy powrócił m.in. Petro Tołoczko, znany uczony kijowski, w książce *Od Rusi do Ukrainy*[19], a także historyk warszawski Tadeusz Andrzej Olszański w rozdziale zatytułowanym „Od Rusi do Ukrainy. Zarys dziejów między X a XIX wiekiem", stanowiącym wstęp do wydanej w 1994 roku *Historii Ukrainy XX wieku*.

Petro Tołoczko w rozważaniach nad konsekwencjami rozdrobnienia Rusi Kijowskiej dochodzi do wniosku, że „ani Włodzimierz nad Klaźmą, ani żadne inne miasto Rusi przed nawałą tatarską (na Kijów w 1240 roku) nie było w stanie pozbawić Kijowa jego ogólnoruskiego państwowo-politycznego i duchowego centrum"[20]. Natomiast Tadeusz A. Olszański we wspomnianym rozdziale, nawiązując do najbardziej przekonującej teorii pochodzenia Rusi jako nazwy i zbiorowości wybitnego uczonego ukrainoznawcy z Harvardu Omelana Pritsaka[21], jest zdania, że:

> Ruś Kijowska stała się kolebką narodów ukraińskiego i białoruskiego, które w jej ramach okrzepły jako wyraźnie odrębne (ośrodkami ukraińskimi był Kijów, Perejasław i Czernihów; białoruskimi zaś Połock i Smoleńsk). [...] Naród rosyjski kształtował się później: jego macierzyste tereny w czasach powstawania imperium kijowskiego Słowianie dopiero kolonizowali; w następnych wiekach asymilując miejscową ludność ugrofińską[22].

Także autor książki *Ukraińcy* Andrew Wilson, przywołując argument historyków słowackich, którzy „utrzymują, że Państwo Wielkomorawskie (833–907) było formą państwowości słowackiej, a nie pierwotną ojczyzną zarówno Czechów, jak i Słowaków", uważa, że można dowodzić, iż:

> „Rusowie" byli ludem jednolitym etnicznie, albo wręcz społecznością na „przednarodowym" etapie rozwoju, a pewne zapoczątkowane zróżnicowanie wewnętrzne, które w takiej czy innej postaci istniało już przed 1240 rokiem, pogłębiło się znacznie w następstwie upadku państwa ruskiego w tymże roku, co w ostatecznym rozrachunku doprowadziło do wykształcenia się poczucia rzeczywiście odrębnej ukraińskiej tożsamości narodowej w stuleciu XVII (patrz rozdział drugi i czwarty). Nie oznacza, że jeden z tych ludów był częścią drugiego, lub jeden nad drugim panował[23].

---

[19] П.П. Толочко, *Від Русі до України. Вибрані науково-популярні, критичні та публіцистичні праці*, Київ 1997. Przeciwko tej obmyślanej przez przywołanych historyków rosyjskich koncepcji historii państwa rosyjskiego i „ogólnoruskiego" (tj. ogólnorosyjskiego) narodu z „wielkorusami" u podstaw wystąpił M. Maksymowicz, który dowodził, że język ukriański jest odrębnym językiem, a nie narzeczem języka wielkorosyjskiego, którego początki sięgają wieku IX, i który od języka rosyjskiego różni się bardziej niż od innych języków słowiańskich. Dowodząc, iż protoplaści Ukraińców Rusini byli autochtonami na terenie Rusi Kijowskiej i Halicko-Wołyńskiej, Maksymowicz podważył tezę zarówno M. Pogodina, jak i wspierającego jego teorię Aleksandra Sobolewskiego (1857–1929). Por. І. Огієнко, *Гіпотеза Погодіна... Гіпотеза Соболевського* [у:] І. Огієнко, *Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу*, Київ 1918; Репрінтне видання Київ 2002, с. 322–325.

[20] П.П. Толочко, *Від Русі до України...*, с. 56. Por. też: L. Podhorodecki, *Dzieje Kijowa*, Warszawa 1982, s. 332+78 (fotografie).

[21] O. Pritsak, *The Origin of Rus'*, Harvard Ukrainian Research Institute, Cambridge Mass. 1981.

[22] T.A. Olszański, *Historia Ukrainy XX wieku*, Warszawa 1994, s. 8–9.

[23] A. Wilson, *Ukraińcy*, Warszawa 2002, s. 19–20. Por. też angielski wariant tej książki: A. Wilson, *The Ukrainian*, Unexpected National, 2000, s. 384.

Wiele istotnych faktów świadczących o odrębnym rozwoju ukraińskiego języka, kultury, tożsamości narodowej oraz procesów państwowotwórczych wśród Rusinów--Ukraińców ziem Rusi Kijowskiej i Halicko-Wołyńskiej zawiera opublikowana w Polsce w języku polskim i ukraińskim książka *Belarus, Lithuania, Poland, Ukraine* autorstwa współczesnej badaczki ukraińskiej Oksany Pachlowskiej. Praca dotyczy problemu dziedzictwa w kulturze ukraińskiej oraz form jego imperialnej ekspropriacji przez Księstwo Moskiewskie oraz imperium rosyjskie. Z przedstawionej w tym studium analizy wydarzeń i faktów wynika m.in., że Kijów nie przestał być ośrodkiem ukraińskim, pozostającym w łączności z kulturalnymi, politycznymi i religijnymi centrami zachodnimi także podczas postępującego na Rusi rozdrobnienia. Do wyboru opcji prozachodniej przez znaczną część Rusinów-Ukraińców, zwłaszcza tych naddnieprzańskich, przyczyniła się w zasadniczym stopniu próba zdobycia Kijowa podjęta przez założyciela Moskwy Jurija Dołgorukiego, a zwłaszcza przez jego syna Andrzeja Bogolubskiego. Dokonując do dziś przemilczanej przez historiografię rosyjską kolejnej inwazji na Kijów[24], Bogolubski wywiózł do Włodzimierza nad Klaźmą słynną ikonę Matki Boskiej (typu Eleusa) i „bez litości zburzył Kijów «macierz grodów ruskich» (1169), dając dowód (in minus) jedności Ukraińców i Rosjan"[25].

Szczególnie ważne w tym kontekście wydają się ustalenia Wołodymyra Antonowycza i jego ucznia Mychajły Hruszewskiego oraz współczesnego historyka kijowskiego Petra Tołoczki dotyczące roli Kijowa jako centrum życia duchowego Rusinów w XI––XIV wieku. Z badań tych uczonych wynika, iż mimo zniszczeń w 1169 i 1202 roku, a zwłaszcza podczas nawały mongolskiej w 1240 roku, Kijów pozostawać miał „osobistym tronem i pierwszą siedzibą arcybiskupa, a po nim i razem z nim – święte biskupstwo włodzimierzowskie byłoby drugą siedzibą i miejscem ciągłego przebywania i wiecznego spoczynku metropolitów"[26].

Petro Tołoczko w rozważaniach dotyczących tradycji państwowo-politycznego rozwoju na Ukrainie, a zwłaszcza politycznej roli Kijowa od 1169 do 1240 roku, twierdzi, że „żadne przemieszczenie centrum Rusi z brzegów Dniepru na brzegi Klaźmy wówczas nie nastąpiło"[27]. Istotne, że w 1376 roku patriarcha konstantynopolitański, mianując metropolitą „kijowskim i litewskim" Bułgara Cypriana [Cambłaka], uzasadnił zarazem, że „jest on prawowitym następcą metropolity Aleksego i po jego śmierci będzie metropolitą «kijowskim i całej Rusi»"[28]. Na to stanowisko został powołany w 1389 roku, kiedy przeniósł się do Moskwy, z której na dwa lata (1397–1398) przybył do Kijowa, stolicy cerkwi Słowian wschodnich. Z uwagi na rolę Kijowa, jaką w rozwoju życia duchowego Rusinów-Ukraińców odgrywało to miasto jeszcze

---

[24] Por. O. Pachlowska, *Problem dziedzictwa w kulturze ukraińskiej oraz formy jego imperialnej ekspropriacji* [w:] *Belarus, Lithuania, Poland, Ukraine. The Foundations of Historical and Cultural Traditions in East Central Europe*, red. J. Kłoczowski, H. Gapski, Lublin 1993, s. 137.

[25] B. Łepki, *Zarys literatury*..., s. 57.

[26] Макарий, *История русской церкви*, Москва 1901, т. 1, с. 21; cyt. za: П.П. Толочко, *Післямова* до: М.С. Грушевський, *Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава*..., с. 540.

[27] П.П. Толочко, *Традиції державно-політичного розвитку в Україні* [у:] *Від Русі до України*..., с. 53.

[28] П.П. Толочко, *Післямова* до: М.С. Грушевський, *Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава*..., с. 540.

w 2. połowie XII wieku, ziemia kijowska „nabiera znaczenia twierdzy narodowości ruskiej”[29].

Dla współczesnych historyków jest sprawą oczywistą, że – jak słusznie pisze Zbigniew Wójcik – „historycznym poprzednikiem Ukrainy była, jak wiadomo, Ruś Kijowska, jedno z najpotężniejszych i bardziej znaczących państw średniowiecznej Europy”[30].

Jeżeli będziemy pamiętać, że nie tylko w latach 1397–1398, ale i 400 lat później, tj. do (1793 roku) drugiego rozbioru Rzeczypospolitej polskiego i litewskiego narodu, nad wchodzącymi w jej skład ziemiami ukraińskimi Moskwa nie miała kontroli, to wówczas zgodzimy się z opinią, że najwybitniejszy nowoczesny historyk ukraiński i jego kontynuatorzy przyjęli najbardziej trafną koncepcję napisania historii narodu ukraińskiego, dążącego do stworzenia własnego niezależnego państwa, a nie poznania rządzących Ukraińcami władców sąsiednich państw[31].

Stosunek do Kozaczyzny, Chmielnickiego, Doroszenki i Mazepy

W ocenie współczesnych badaczy Kozaczyzny epoka ta miała przełomowe znaczenie w dziejach Ukrainy[32]. Zdaniem wybitnego znawcy tego okresu Zbigniewa Wójcika, „Kozaczyzna, która staje się z biegiem czasu znakomitą acz trudną do ujęcia w karby organizacją wojskową, poczyna odgrywać powoli coraz większą rolę w dziejach Ukrainy, by w końcu stać się decydującą siłą społeczną w tym kraju, zdolną, przynajmniej przez czas jakiś, do pokierowania jego losami”[33]. Przeprowadzona przez badaczkę Teresę Chynszewską-Hennel analiza wielu ważnych dokumentów i bogatej literatury, dotyczącej zwłaszcza polemik wokół unii brzeskiej, świadczy o poczuciu tożsamości narodowej zarówno szlachty ukraińskiej, jak i środowisk kozackich XVI–XVII wieku przywiązanych do języka ojczystego, rodzimych tradycji historycznych, religijnych czy do zwyczajów, których bronili, podobnie jak uzyskanych praw i wolności[34]. Natomiast współczesny amerykański ukrainoznawca Zenon Kohut w swej bardzo ważnej książce poświęconej korzeniom tożsamości narodu ukraińskiego przekonująco

---

[29] В.Б. Антонович, *Монографії*... т. 7, с. 231; cyt. za: П.П. Толочко, *Післямова* до: М.С. Грушевський, *Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава*..., с. 541.

[30] Z. Wójcik, *U źródeł polsko-ukraińskiej teraźniejszości*, „Znak”, Kraków 1984, nr 11–12 (360–361), s. 1455.

[31] Por. Ф. Сисин, *„Історія України-Руси” Михайла Грушевського та творення національної історіографії*..., с. 17.

[32] Por. W.A. Serczyk, *Ukraina w latach 1569–1795* [w:] *Ukraina. Teraźniejszość i przeszłość*, red. A. Podraza, M. Karaś, Kraków 1971, s. 252–277; por. *idem*, *Historia Ukrainy*, Wrocław 1979, s. 67–198. Por. L. Pohorodecki, *Sicz Zaporoska*, Warszawa 1960.

[33] Z. Wójcik, *U źródeł polsko-ukraińskiej teraźniejszości*..., s. 1457. Por. *idem*, *Dzikie Pola w ogniu*, Warszawa 1960; *idem*, *Wstęp* [w:] *Eryka Lassoty i Wilhelma Beauplana opisy Ukrainy*, Warszawa 1972; por. A. Kamiński, *Polish-Lithuanian Commonwealth and Ist Citizens (Was the Commonwealth a Stepmother for Cossacks and Rutenians?* [w:] *Poland and Ukraine. Past and Present*, Edmonton–Toronto 1980.

[34] T. Chynszewska-Hennel, *Rola wspólnoty języka i tradycji w świadomości narodowej szlachty i kozaczyzny w końcu XVI – do 1. połowy XVII w.* [w:] *Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII w.*, Warszawa 1985, s. 56–73.

dowodzi, że konceptualizacja „małoruskiego kozackiego narodu ukraińskiego w latopisach kozackich jest niewątpliwym poprzednikiem i prekursorem idei nowożytnej narodowości ukraińskiej”[35].

W ocenie współczesnych historyków ukraińskich Kozacy to siła sprawcza siedemnastowiecznej „rewolucji ukraińskiej, traktowanej przez nich – na równi ze współczesną jej rewoltą w Niderlandach – jako powstanie narodowowyzwoleńcze uwieńczone utworzeniem «kozackiego państwa ukraińskiego» w 1648 roku”[36].

W tym miejscu należy podkreślić, że istnieją bardzo zróżnicowane oceny wśród znawców powstań i walk kozackich, zwłaszcza pod przywództwem takich hetmanów, jak Piotr Konaszewicz-Sahajdaczny, a przede wszystkim Bohdan Chmielnicki, Piotr Doroszenko czy Iwan Mazepa. Powracające od ponad trzystu pięćdziesięciu lat wśród uczonych i polityków na Ukrainie, w Polsce, a także w Rosji osądy działań tych hetmanów są często diametralnie różne i w istocie zależą od przekonań i opcji politycznych autorów tych opinii, a przede wszystkim od tego, czy uznają oni prawo Ukraińców do samostanowienia, czy też nie. W historiografii sowieckiej i postsowieckiej, nie tylko zresztą ukraińskiej i rosyjskiej, Bohdan Chmielnicki, „odzwierciedlając pragnienie narodu ukraińskiego, już od 1648 roku pertraktował z rządem rosyjskim na temat zjednoczenia Ukrainy z Rosją, o czym zdecydował Sobór Ziemski w 1653 roku w Moskwie, który podjął decyzję o zjednoczeniu Ukrainy z Rosją, co potwierdzone zostało podczas sławetnej Rady Perejasławskiej w 1654 roku... Prezydium Rady Najwyższej URSR w 1943 roku ustanowiło order Chmielnickiego”[37]. Natomiast hetman Iwan Mazepa, który chcąc naprawić nieroztropną decyzję Chmielnickiego, przeszedł na stronę króla szwedzkiego Karola XII, by w bitwie z carem Piotrem I w 1709 roku pod Połtawą odzyskać wolność dla Ukrainy, uznany został przez carską, a następnie sowiecką historiografię za „zdrajcę narodu ukraińskiego”[38]. Wymowne, że do dziś nikt z historyków rosyjskich nie podziela oceny tych wydarzeń Aleksandra Hercena, który już w 1859 roku pisał[39], iż Chmielnicki „nie z miłości do Moskwy, lecz

---

[35] Por. З. Когут, *Коріння ідентичности. Студії з ранньомодерної та модерної України*, Київ 2004, с. 352.

[36] Por. A. Wilson, *Kozacy – obrońcy Dzikich Pól, obrońcy wiary* [w:] *Ukraińcy...*, s. 58–71; por. też В.А. Смолій, *Українська козацька держава*, Київ–Черкаси 1994.

[37] Por. *Український радянський енциклопедичний словник*, Київ 1968, т. 3, с. 690.

[38] Por. *Український радянський енциклопедичний словник...*, т. 2, с. 400.

[39] Zdaniem A. Hercena car nie przestrzegał zobowiązań umowy, a „Piotr I, pod pretekstem zdrady Mazepy, pozostawił jedynie cień tych przywilejów. Umacniając carską władzę w Małorusi, Elżbieta i Katarzyna wprowadziły pańszczyznę. [...] Nieszczęśliwy kraj protestował, ale czyż mógł oprzeć się nieubłaganej lawinie toczącej się z północy, z Petersburga ku Morzu Czarnemu i pokrywającej wszystko jednostajnym lodowatym całunem niewoli. [...] Jak więc rozwiązać problem Ukrainy? […] Długość panowania niczego nie udowadnia, utracone panowanie jeszcze mniej. Czyżby prawo podboju? Ostatni zaborca będzie panował dopóty, dopóki nie pokona go inna siła. Podbój jest faktem, a nie prawem. Według mnie – przekonywał Hercen – problem rozwiązuje się w sposób bardzo prosty. Ukrainę należy w takim wypadku uznać jako wolne i niezależne państwo. Rozwiążmy im ręce, rozwiążmy im język, niech ich mowa będzie całkowicie wolna, a wtedy oni powiedzą swoje słowo, przekroczą przez knut [bat]”. А. Герцен, *Собрание сочинений*, т. XII, Москва 1957, с. 327; *idem*, *Письма о России и Польше*, „Колокол”, Лондон 1859, № 34, с. 274. Na temat ewolucji poglądów A. Hercena „wrogich narodowowyzwoleńczym dążeniom narodów ciemiężonych prze Rosję” patrz Лев Рибалка – Лев Юркевич, *Русскіе соціалдемократы и національный вопросъ*, Женева: Изданіе редакціи украинской соціалдемо кратической газеты

z nieufności do Polski" poddał się carowi, a „Moskwa, a dokładniej Petersburg oszukał Ukrainę", którą należy „uznać jako wolne i niezależne państwo", jak chciał tego zarówno hetman Piotr Doroszenko[40], jak i Iwan Mazepa[41].

Na temat tych trzech hetmanów wciąż trwa dyskusja współczesnych historyków ukraińskich, a jej główny kierunek nakreślił autor przywoływanej już wielokrotnie *Historii Ukrainy-Rusi* M. Hruszewski, który nieprzypadkowo stosunkowo niewiele miejsca poświęcił wybitnym postaciom historycznym Ukrainy. Jak wiadomo, przedmiotem historii dla Hruszewskiego był naród ukraiński oraz jego ewolucja zarówno w okresach, kiedy posiadał on państwo i polityczne struktury, jak i kiedy ich nie miał[42]. Najbardziej problematycznym bohaterem był dla Hruszewskiego hetman Bohdan Chmielnicki, który swym mało roztropnym krokiem zaprzepaścił szansę na wywalczenie niezależnego państwa przez Ukrainę Kozacką, która została zniewolona przez carską Rosję.

Pisząc o stosunku władz i elit moskiewskich do Rusi Kijowskiej (w tomie IX, cz. I: lata 1650–1654) oraz o konsekwencjach „umowy perejasławskiej" dla Ukrainy, Hruszewski podkreślał, że zawierając ugodę z Bohdanem Chmielnickim w Perejasławiu Moskwa miała inne plany niż starszyzna kozacka i hetman Ukrainy. Jeżeli bowiem „Chmielnicki i starszyzna [...] chcieli [od Moskwy] pomocy w walce z Polską w celu wyzwolenia Ukrainy i swobodnego życia"[43], to Moskwa „idąc przetartymi ścieżkami swojej wielowiekowej praktyki, od pierwszych chwil nowych wzajemnych stosunków świadomie prowadziła takie działania, które w przyszłości mogły posłużyć jako precedens do tego, żeby traktować Ukrainę jako prowincję inkorporowaną. Takim działaniem była właśnie bezpośrednia przysięga wierności carowi ludności ukraińskiej, która tak bardzo utrudnia prawno-państwową kwalifikację połączenia Ukrainy z Moskwą"[44].

»Борьба«, 1917; Por. wydanie: „Сучасність" 1969, c. 7–58. Por. też A. Walicki, *Narodziny rosyjskiego socjalizmu. Ewolucja poglądów Hercena* [w:] *Zarys myśli rosyjskiej od oświecenia do renesansu religijno-filozoficznego*, Kraków 2005, s. 247–250. Por. też W. Mokry, *Ukraina a Rosja – dwa widzenia dzieła hetmana Bohdana Chmielnickiego oraz Iwana Mazepy* [w:] *idem*, *Duchowe źródła pomarańczowej rewolucji na Ukrainie w 2004 roku*, Kraków 2006, s. 48–61.

[40] Por. J. Perdenia, *Hetman Piotr Doroszenko a Polska*, Kraków 2000, s. 504. „Bohdan Chmielnicki nie zdołał zrealizować swoich zamierzeń – wywalczyć całkowitej niepodległości Ukrainy – pisze we «Wstępie» Jan Perdenia. Dopiero od 1665 roku tatarski protegowany Piotr Doroszenko, reprezentant interesów starszyzny, próbował usamodzielnić kraj w oparciu o Turcję" (s. 9–11).

[41] Por. Т. Мацьків, *Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687–1709*, Мюнхен 1988, c. 286; *idem*, *Гетьман Мазепа в працях М. Грушевського* [у:] *Англійський текст зборівського договору з 1649 року та інші вибрані статті*, Нью-Йорк–Львів–Київ 1993, c. 304.

[42] Por. Ф. Сисин, *„Історія України-Руси" Михайла Грушевського та творення національної історіографії...*, c. 10–11. „Hruszewski – jak zauważa F. Sysyn – odrzucał pogląd, że historia ma dotyczyć tylko państw i władców. Głęboko zachwycony ideologią narodnicką ukraińskiego ruchu narodowego uznawał on prawo prostego narodu do własnej historii. Oznaczało to, że elity społeczeństwa ukraińskiego, jakie często asymilowały się do innych narodów, nie interesowały go. Pragnął on napisać historię narodu, a w jego koncepcji stosunkowo lekko połączyły się obydwa znaczenia tego słowa i jako narodowych mas, i jako narodu – nacji. Takie połączenie zawsze komplikowało badaczom określenie jego orientacji jako prawicowej czy lewicowej odnośnie narodowych czy socjalnych problemów" (s. 10–11).

[43] М. Грушевський, *Ілюстрована історія України. Десята частина*, Київ–Львів 1913. Репринтне відтворення видання 1913 року, Київ 1990, c. 316.

[44] М. Грушевський, *Переяславська умова* (фрагмент) [у:] *Переяславська рада очима істориків, мовою документів*, упорядники О.І. Гуржій, Т.В. Чухліб, Київ 2003, c. 231–232. „Już cała historia

Rozrachunkom z przywołanymi mitami służą nawiązujące do dzieła Hruszewskiego prace historyków współczesnych działających zarówno na Ukrainie, jak i w Europie, w tym także w Polsce, oraz poza Starym Kontynentem, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie, gdzie katedry historii Ukrainy istnieją na Uniwersytecie Harvarda, w Toronto czy w Edmonton.

Spośród powstałych w tych środowiskach prac obalających wiele mitów i stereotypów o Ukrainie należy wymienić wydany już w 1991 roku we Lwowie *Zarys historii Ukrainy* Arkadiusza Żukowskiego i Oresta Subtelnego[45], czy wydaną w 1996 roku także w tłumaczeniu na język ukraiński monografię polskiego historyka Janusza Kaczmarczyka poświęconą hetmanowi Bohdanowi Chmielnickiemu[46], którego działalność obok czynów Iwana Mazepy zajmuje szczególnie ważne miejsce we współczesnej historiografii ukraińskiej. Zainteresowanie historyków ukrainoznawców tymi dwoma hetmanami, a zwłaszcza postacią Bohdana Chmielnickiego wiąże się – jak zauważa Natalia Jakowenko – z „silną potrzebą akcentowania procesów państwotwórczych, które w przekonaniu znawców Kozaczyzny rozpoczęły się właśnie w czasach kozackich" i były kontynuowane we wszystkich późniejszych próbach „zdobycia bądź suwerenności, bądź niezależności Ukrainy"[47], a zwłaszcza w okresie istnienia Centralnej Rady[48], potem Hetmanatu[49] i Dyrektoriatu Ukraińskiej Republiki Ludowej oraz Ukraińskiej Republiki Sowieckiej[50], a także Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej[51].

Na temat tych ostatnich okresów walki Ukraińców o swą państwowość, a więc czasu istnienia niezależnych republik ukraińskich po pierwszej wojnie światowej, a zwłaszcza działań politycznych i militarnych Symeona Petlury[52], pojawiły się poświęcone tym wydarzeniom odrębne monografie.

Oprócz czołowej postaci Ukraińskiej Centralnej Rady, jaką był pierwszy prezydent ukraińskiego niezależnego państwa Ukraińskiej Republiki Ludowej w 1917–1918 Mychajło Hruszewski, ukazują się monografie, sylwetki, szkice czy biogramy wszystkich wybitniejszych działaczy społeczno-politycznych i państwowotwórczych. Takim stu wybitniejszym postaciom historycznym, począwszy od księcia Włodzimierza Chrzciciela Rusi Kijowskiej, Jarosława Mądrego, Włodzimierza Monomacha przez Bohdana

---

z przysięgą była nieprzyjemnym rozczarowaniem dla Chmielnickiego [...]. Chmielnicki powiedział, by najpierw przysięgli posłowie w imieniu carskim, iż car nie wyda Ukrainy Polsce, będzie ją bronił przed wrogami oraz prawa i wolności ukraińskich będzie w pełni zachowywać – tak jak polscy królowie składali przysięgę na pacta conventa. Jednak bojarzy oznajmili, iż nie mogą przysięgać, gdyż car moskiewski samowładca rządzi według własnej woli i nie przysięga swoim poddanym. To bardzo speszyło starszyznę, która nie ustępowała i tylko dlatego, by nie pogrzebać sprawy, nareszcie złożyła przysięgę". М. Грушевський, *Ілюстрована історія України*..., с. 314.

[45] А. Жуковський, О. Субтельний, *Нарис історії України*..., с. 232.

[46] Я. Качмарчик, *Гетьман Богдан Хмельницький*, Перемишль–Львів 1996, с. 328.

[47] *Rozmowa z Natalią Jakowenko* [w:] *Wiele twarzy Ukrainy*..., s. 17–20.

[48] *Українська Центральна Рада. Документи і матеріали*, т. 1–2, Київ 1996–1997.

[49] Por. Л. Осауленко, В Заськін, *Гетьман України Павло Скоропадський. 29 квітня 1918 – 14 грудня 1918*, книга I, Луцьк 2003, с. 590.

[50] Por. І. Кошелівець, *Микола Скрипник*, Мюнхен 1972.

[51] Por. M. Kozłowski, *Między Sanek a Zbruczem. Walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919*, Kraków 1990; М. Литвин, К. Науменко, *Історія ЗУНР*, Львів 1995.

[52] Por. J.J. Bruski, *Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924)*, wydanie II, Kraków 2004, s. 600 + 6 stron fotografii.

Chmielnickiego, Iwana Mazepę, twórcę pierwszej w świecie konstytucji Filipa Orlika[53] z 1710 roku do Wiktora Juszczenki i Julii Tymoszenko poświęcony został liczący 512 stron tom, którego autorzy piszą o tych

> postaciach przeszłości i współczesności, którzy swą pracą i talentem rozsławili swój kraj, wpłynęli na bieg jego historii: „Naród wyraża się nie tylko poprzez ludzi, którym on daje życie, ale i w tym, jakim ludziom okazuje on cześć, jakich ludzi pamięta" – mówił John Fitzgerald Kennedy. Gdy zwrócić się do pamięci historycznej narodu ukraińskiego, wówczas na przestrzeni trwałego czasu jego głównymi symbolami niezmiennie pozostają Bohdan Chmielnicki, Taras Szewczenko, Lesia Ukrainka, Iwan Franko[54], Mychajło Hruszewski, ...Wasyl Stus, Wiaczesław Czornowił[55].

Najnowsze syntezy dziejów narodu i państwa ukraińskiego

Najnowsze syntezy dziejów Ukrainy mogły powstać, po pierwsze, dzięki wznawianiu dzieł (ponad dwa tysiące prac) autora *Historii Ukrainy-Rusi* – najwybitniejszego historiografa ukraińskiego M. Hruszewskiego, które dyskutowane w środowiskach akademickich i w prasie ukraińskiej wyznaczają drogę rozwoju badań[56]. Po drugie, syntezy te są możliwe dzięki ukazującym się publikacjom monograficznym poszczególnych okresów, wydarzeń, postaci, które dotyczą zakazanej do 1991 roku problematyki, a więc represji stalinowskich wobec ukraińskich instytucji naukowych, literackich, artystycznych, oświatowych, religijnych, represji wobec organizacji społecznych, politycznych i militarnych. Po trzecie, opracowania całościowe mogą powstać dzięki dostępowi do materiałów źródłowych, archiwalnych, dotyczących wydarzeń politycznych, wojskowych, faktów prawnych czy gospodarczych.

Spośród najważniejszych opracowań monograficznych dostępnych uczonym, bo wydawanych czy wznawianych na Ukrainie, ale niestety bardzo często nieuwzględnianych jeszcze przez autorów opracowań syntetycznych, podręcznikowych czy chrestomatyjnych należy wymienić w pierwszym rzędzie monograficzne opracowania doty-

---

[53] Гетьман Пилип Орлик (+1742) *Вивід прав України* [у:] *Вивід прав України. Документи і література до історії української політичної думки*, впорядкування, вступна стаття і довідки Б. Кравціва, Нью-Йорк 1964, с. 86–95.

[54] *Будівничий української держави. Хрестоматія політичних статей Івана Франка*, упорядник Дмитро Павличко, Київ 2006, с. 640.

[55] *100 знаменитих людей України*, В.М. Скляренко, Т.М. Харченко, О.Ю. Очкурова, І.А. Рудичева, Харків 2005, с. 3.

[56] „Po ogłoszeniu niezależności przez parlament Ukrainy w 1991 roku rozpoczął się kult Hruszewskiego, co uwidacznia m.in. z przepychem wydany zbiór esejów i materiałów o Hruszewskim pt. *Wielki Ukrainiec*, do którego wstęp napisał prezydent Ukrainy Leonid Krawczuk... Reprint pierwszego tomu *Historii Ukrainy-Rusi* ukazał się w 1991 roku w nakładzie 100 tysięcy egzemplarzy... Dla większości *Historia Ukrainy-Rusi* stanie się podstawą dla zrozumienia dziejów Ukrainy do XVII wieku, a inni wykorzystają ją jako sposób na analizę myśli ukraińskiego odrodzenia narodowego oraz poglądów jednego z jego największych przywódców". Ф. Сисин, *„Історія України-Руси" Михайла Грушевського та творення національної історіографії*..., с. 27–28.

czące przedstawicieli ukraińskiego „odrodzenia rozstrzelanego”[57] lat 30. XX wieku, martyrologii Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej zlikwidowanej w latach 20. XX wieku i Cerkwi Greckokatolickiej zlikwidowanej w 1946 roku[58], materiały dotyczące przyczyn sztucznego głodu na Ukrainie w latach 1932–1933[59], udziału Ukraińców w walce i zwycięstwie nad faszyzmem niemieckim oraz strat poniesionych przez Ukrainę podczas drugiej wojny światowej[60], a także udziału w niej partyzantki ukraińskiej[61], a następnie opracowań dotyczących rozgromienia ukraińskich twórców pokolenia lat 60.[62] czy tragedii awarii atomowej w Czarnobylu[63].

---

[57] Chodzi tu o trzykrotnie wznawianą na Ukrainie antologię twórców „rozstrzelanego odrodzenia” wydaną w języku ukraińskim przez „Kulturę” paryską. Por. Ю. Лавріненко, *Розстріляне відродження: Антологія 1917–1933: Поезія – проза – драма – есей*, Париж 1959, с. 980.

[58] *Мартирологія Українських Церков в чотирьох томах*, т. II: *Українська Католицька Церква. Документи, матеріали, християнській самвидав України*, Упорядкували і зредагували Осип Зінкевич й Священник Тарас Р. Лончина, Торонто-Балтимор 1985, с. 840, див. с. 751; por. także *Мартирологія Українських Церков в чотирьох томах*, т. I, *Українська Православна Церква. Документи, матеріяли, християнський самвидав України,* Упорядкували і зредагували Осип Зінкевич й Олександр Воронин, Українське Видавництво „Смолоскип” ім. В. Симоненка, Торонто-Балтимор 1987, с. 1208.

[59] С.В. Кульчицький, *Україна між двома війнами (1921–1939 рр.)*, серія „Україна крізь віки” в 15-ти томах, т. 11, Київ 1999, с. 336; R. Kuśnierz, *Ukraina w latach kolektywizacji i Wielkiego Głodu (1929–1933)*, Toruń 2005, s. 336; *idem*, *Propaganda radziecka w okresie Wielkiego Głodu na Ukrainie (1932–1933)*, „Dzieje Najnowsze” [Warszawa] 2004, nr 4, s. 29–46; *idem*, *Głodna Ukraina w roku 1933 na łamach prasy*, „Res Historica” [Lublin] 2005, t. 21, s. 79–90; *idem*, *„Likwidacja kułaków jako klasy na Ukrainie”*, „Rocznik Chełmski” [2004]–2006, t. 10, s. 205–222; *idem*, *Kolektywizacja wsi ukraińskiej i opór chłopów (1929–1931),* „Almanach Historyczny” [Kielce] 2006, t. 8, s. 129–155; J. Skórzyński, *Hołodomor – Wielki Głód*, „Rzeczpospolita” z 2–3 IX 2006 r.; *Głód i represje wobec ludności polskiej na Ukrainie 1932–1947. Relacje*, red. R. Dzwonkowski, Lublin 2005; S. Courtois, N. Werth, J.-L. Panne, A. Paczkowski, K. Bartosek, J.-L. Margolin, *Czarna Księga Komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania*, Warszawa 1999; W. Dushnyk, *50 Years Ago: the Famine Holocaust in Ukraine*, New York–Toronto 1983; M. Haliv, *Organized Famine in Ukraine 1932–1933*, Chicago 1963; В. Мороз, *Голод 33 року й українізація: Паралелі й взаємозалежності*, „Сучасність” 1983, № 10; В. Малінкович, *Голод 1933 року на Україні*, „Сучасність” 1983, № 10; *The Golgotha of Ukraine*, New York 1953; J. Szeluk, *Głód na Ukrainie*, Warszawa 1990; R. Conquest, *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization an the Terror-Famine*, 1986.

[60] Por. М.В. Коваль, *Україна в Другій світовій і Великий Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.)*, серія „Україна крізь віки” в 15-ти томах, т. 12, Київ 1999, с. 336.

[61] М. Коваль, *ОУН-УПА: між „третім рейхом” і „сталінським тоталітаризмом”*, „Український історичний журнал” 1994, № 2.

[62] J. Podołyski, *Pisarze ukraińscy w walce z rusyfikacją dawniej i dziś*, „Notatnik Polityczny” 1988, nr 2, s. 20–78.

[63] В. Баран, В. Даниленко, *Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.)*, серія „Україна крізь віки”, т. 13, Київ 1999; „Енциклопедія Українознавства”: словникова частина, перевидання в Україні, гол. ред. В. Кубійович, Київ 1993; *Encyclopedia of Ukraine*, ed. by V. Kubijovyč, Toronto 1985–1993; P.P. Read, *Czarnobyl: zapis faktów,* Warszawa 1996; S.A. Aleksijewicz, *Krzyk Czarnobyla*, Warszawa 2000; W. Sternak, *Cień Czarnobyla*, Warszawa 2006; M. Mycio, *Piołunowy las: [historia Czarnobyla]*, Poznań 2006; *Katastrofa Czarnobyla: społeczne, antropologiczno-ekologiczne oraz medyczne aspekty i prognozy*, kom. red. Jerzy Kmieciński i inni, Lublin 1998; G. Miedwiediew, *Raport z Czarnobyla*, Warszawa 1991; *The Chornobyl nuclear disaster: an East European view*, prep. by C. Zelenko, London 1986; R.P. Gale and T. Hauser, *Chernobyl: the final warning*, London 1988; *Последствия катастрофы на Чернобыльской АЭС для Украины и России*, ред. В.Б. Нестеренко, Е.А. Яковлева, А.Г. Назарова, Минск 1993; *Chernobyl Five Years Later. Documents*, Amsterdam 1991; J. Dobczansky, *Chernobyl and its*

Najobszerniejszym, nowym opracowaniem dziejów narodu i państwa ukraińskiego uwzględniającym życie Ukraińców na świecie jest 15-tomowe popularnonaukowe wydanie serii „Ukraina na Przestrzeni Wieków", którego pomysłodawcą i głównym redaktorem jest Wałerij Smolij[64]. Autorzy poszczególnych tomów tego wydania, będąc badaczami poszczególnych okresów historii ukraińskiej, wykorzystali niedostępne do roku 1991 na Ukrainie opracowania monograficzne oraz archiwalne dane źródłowe, dotyczące zwłaszcza historii najnowszej, a przede wszystkim z pierwszej wojny światowej i rewolucji oraz walki o władzę w latach terroru stalinowskiego, „rozstrzelanego odrodzenia" po próbie derusyfikacji (ukrainizacji) zrusyfikowanej Ukrainy, wielkiego sztucznego głodu w latach 1932–1933, okresu drugiej wojny światowej i wielkiej wojny ojczyźnianej, rozgromienia ukraińskich twórców pokolenia lat 60. XX wieku, a także wydarzeń z najnowszej historii po odzyskaniu niezależności i przełomu w 2004 roku podczas pomarańczowej rewolucji.

Autorską syntezę *Historii Ukrainy* od czasów najdawniejszych począwszy, czyli od charakterystyki Scytów i Słowian wschodnich VI–XI wieku i Rusi Kijowskiej do roku 2000, przygotował Ołeksandr Bojko[65].

Współautorami całościowego opracowania dziejów Ukrainy, które wydane zostały także w Polsce w nieco zmienionej i odpowiednio zredagowanej wersji, są Natalia Jakowenko[66] i Jarosław Hrycak[67]. Kolejnym zbiorowym wydaniem dziejów Ukrainy od czasów najdawniejszych do współczesności jest *Historia Ukrainy* pod redakcją W.A. Smolija[68]. Jurij A. Mycyk, O.H. Bażan, W.C. Własow są współautorami *Historii*

Aftermath: a Selected Bibliography, Edmonton: CIUS. Research Report No. 18, 1988; D.R. Marples, *Chernobyl & Nuclear Power in the USSR*, Edmonton 1986; I. Shcherbak, *Chernobyl. A Dokumentary Story*, Edmonton 1989; R. Solchanyk, *Ukraine: from Chernobyl to Sovereignty. A Collection of Interviews*, Edmonton 1992; A. Chojnowski , *Ukraina*, Warszawa 2006; T.A. Olszański, *Historia Ukrainy XX w.*, Warszawa 1993; W.A. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Wrocław 2001, wyd. III, poprawione i uzupełnione; J. Hrycak, *Historia Ukrainy 1772–1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, przeł. K. Kotyńska, Lublin 2000.

[64] Серія „Україна крізь віки" у 15-ти томах, загальна редакція В. Смолій, т. 1: К.П. Бунятян, В.Ю. Мурзін, О.В.Симоненко, *На світанку історії*; т. 2: С.Д. Крижицький, В.М. Зубар, А.С. Русяєва, *Античні держави північного Причорномор'я*; т. 3: В. Баран, *Давні словяни*; т. 4: О. Толочко, П. Толочко, *Київська Русь*; т. 5: М. Котляр, *Галицько-Волинська Русь*; т. 6: О. Русина, *Україна під татарами і Литвою*; т. 7: В. Смолій, В. Степанков, *Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.)*; т. 8: О. Гуржій, Т. Чухліб, *Гетьманська Україна*; т. 9: В. Сарбей, *Національне відродження України*; т. 10: О. Рубльов, О. Реєнт, *Українські визвольні змагання 1917–1921 рр.*; т. 11: С.В. Кульчицький, *Україна між двома війнами (1921–1939 рр.)*; т. 12: М. В. Коваль, *Україна в Другій світовій і Великий Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.)*; т. 13: В. Баран, В. Даниленко, *Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.)*; т. 14: В. Литвин, *Україна на межі тисячоліть (1991––2000 р.)*; т. 15: В. Трощинський, А. Шевченко, *Українці в світі*, Київ 1998–1999.

[65] О.Д. Бойко, *Історія України*, видання 2-ге, доповнене, Київ 2004, с. 656.

[66] Н. Яковенко, *Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.*, Київ 1997; N. Jakowenko, *Historia Ukrainy. Od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku*, przeł. O. Hnatiuk i K. Kotyńska, Lublin 2000.

[67] Я. Грицак, *Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.*, Київ 1997, с. 360; J. Hrycak, *Historia Ukrainy 1772–1999*..., s. 360.

[68] *Історія України. Навчальний посібник*, видання 3-є доповнене і перероблене, загальна ред. В.А. Смолія, Київ 2002, с. 472.

Ukrainy wydanej w roku 2005[69]. Pod reakcją Wasyla I. Tanciury ukazała się w Kijowie *Historia polityczna Ukrainy*[70], a *Historię myśli filozoficznej* napisali Iwan W. Ohorodnyk i Wasyl W. Ohorodnyk[71]. Autorem wielokrotnie wznawianej *Historii filozofii ukraińskiej* jest Wilen Horśkyj[72], *Historii Cerkwi na Ukrainie* – Jurij Fedoriw[73], a *Historii religii na Ukrainie* – Anatolij Kołodnyj, Petro Jaroćkyj, Borys Łobowyk i inni[74]. Zbiór materiałów i dokumentów z *Historii kultury ukraińskiej* od czasów najdawniejszych do współczesności przygotowali Borys I. Biłyk, Jurij A. Horban i Jarosław S. Kałakura[75]. W Kijowie wydany został reprint *Krótkiej historii życia kulturalnego narodu ukraińskiego* z 1923 roku Iwana Ohijenki[76].

Dokonując oglądu wyżej wymienionych całościowych opracowań dziejów narodu i państwa ukraińskiego, można stwierdzić, że te wolne od ideologii sowieckiej i autocenzury opracowania są solidne zwłaszcza w odniesieniu do trzech kluczowych dla Ukrainy okresów: epoki Rusi Kijowskiej, traktowanej jako początek jej państwowości i odrębnego rozwoju kulturalnego Kozaczyzny, która była ucieleśnieniem niepodległościowych dążeń narodu ukraińskiego, a następnie czasów współtwórcy Ukraińskiej Republiki Ludowej i Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej w pierwszej dekadzie wieku XX. Wręcz wyjątkowa zgodność ocen historyków przedstawiających wydarzenia i fakty z tych trzech epok to w bardzo dużym stopniu rezultat przywróconego ukraińskiej historiografii dzieła Mychajły Hruszewskiego, szeroko dyskutowanego w środowiskach akademickich i spopularyzowanego przez publicystów w środkach przekazu, o czym już wyżej wspominaliśmy.

Te trzy epoki i dokonania tworzących je postaci: książąt i pisarzy Rusi Kijowskiej, Kozaczyzny i jej hetmanów, wojska i działaczy kulturalnych z kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej oraz współtwórców ukraińskich republik po 1917 roku potraktowane zostały jako wzorce odniesienia do narodowych dążeń i możliwości Ukraińców. We wszystkich omówionych czy tylko przywołanych syntezach dziejów Ukrainy, w tym także w polskojęzycznych wariantach *Historii Ukrainy* Natalii Jakowenko i Jarosława Hrycaka – jak słusznie podkreśla wybitny historyk ukrainoznawca Jarosław Isajewicz – przedstawione zostały fakty i przekonujące argumenty, z których wynika, że rzeczywiście wbrew „przekonaniu panslawistów i tych, którzy nieświadomie przyjmują ich interpretację dziejów, przyjęcie przez dawnych «Rusinów» nazwy «Ukraińcy» wcale nie oznaczało przerwy w ciągłości tej wspólnoty"[77].

---

[69] Ю.А. Мицик, О.Г. Бажан, В.С. Власов, *Історія України*, Київ 2005, с. 576.

[70] *Політична історія України*, за ред. В.І. Танцюри, Київ 2002, с. 488.

[71] І.В. Огородник, В.В. Огородник, *Історія філософської думки в Україні*, Київ 1999, с. 544.

[72] В.С. Горський, К. Кислюк, *Історія української філософії*, видання 4-е, Київ 2004, с. 488.

[73] Ю. Федорів, *Історія Церкви в Україні*, репринтне видання, Торонто 1966, Львів 2001, с. 364.

[74] *Історія релігії в Україні*, Київ: „Вища освіта", 1999, с. 736.

[75] *Історія української культури. Збірник матеріалів і документів*, за ред. С.М. Каламчука, В.Ф. Остафійчука, Київ 2000, с. 608.

[76] І. Огієнко, *Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу*, Київ 1918; Репрінтне видання Київ 2002, с. 344; І. Огієнко, *Історія української літературної мови*, Київ 2004, с. 436.

[77] J. Isajewicz, *Ukraińcy o Ukrainie – dla Polaków* [w:] J. Hrycak, *Historia Ukrainy 1772–1999*..., s. 9; por. na ten temat: *idem*, *Rusini a Ukraińcy: dwa etapy rozwoju jednego narodu* [w:] *Christianitas et cultura*

Omówione przez nas prace dotyczące ukraińskich dziejów narodowych ujawniają również pewne mankamenty. W pierwszej kolejności znaleźć je można w opracowaniach przygotowanych dla Polaków przez historyków ukraińskich. I tak np. za poważny brak przygotowanej przez Jarosława Hrycaka *Historii Ukrainy* (tym bardziej że głównym celem jego dociekań jest sposób kształtowania się nowoczesnego narodu ukraińskiego w XIX i XX wieku) należy uznać nieuwzględnienie przez autora wyników licznych fundamentalnych prac opublikowanych w ostatnich trzech dziesięcioleciach, które ukazują rozwój procesów narodowotwórczych w Europie Środkowo-Wschodniej i Wschodniej, a zwłaszcza na Ukrainie. Zbyt skrótowo, powierzchownie, z pominięciem wielu ważnych faktów został przedstawiony ukraiński proces narodowotwórczy, zarówno w podrozdziałach pierwszego rozdziału tej pracy, poświęconych pierwszej fali odrodzenia narodowego na Ukrainie rosyjskiej i na ziemiach zachodniej Ukrainy, jak i w rozdziale drugim, dotyczącym 2. połowy wieku XIX. Podjęta w tych częściach pracy próba ukazania roli ukraińskich twórców kultury w rozwoju nowożytnej świadomości i tożsamości nie uwzględnia niestety wyników badań znawców procesów narodowotwórczych w XIX wieku, nie tylko zresztą historyków, ale i historyków literatury, kultury i religii, ukazujących aktywne angażowanie się pisarzy, twórców i działaczy ukraińskich w życie społeczno-narodowe, religijne i polityczne narodu ukraińskiego. Szkoda, że zarówno w przygotowanej dla Polaków syntezie dziejów Ukrainy, jak i we wszystkich innych przywoływanych w niniejszych rozważaniach opracowaniach całościowych autorzy nie uwzględniają takich prac poświęconych rozwojowi ukraińskiej świadomości i tożsamości narodowej w XIX wieku, jak dwie opublikowane monografie historyków Jana Kozika[78] czy Henryka Wereszyckiego[79], J.P. Himki[80], a także prace całej plejady historyków literatury – specjalistów z tego okresu, opublikowane na Ukrainie, w Polsce i na świecie.

Niedostateczną świadomością decydującego znaczenia dla przetrwania narodu ukraińskiego dzieł najwybitniejszych twórców kultury ukraińskiej, zwłaszcza wieku XX, należy tłumaczyć pominięcie przez wszystkich omawianych przez nas autorów wielu arcydzieł kultury ukraińskiej. Nieuwzględnionych tu zostało szereg zaangażowanych w sprawy ukraińskiego życia społeczno-kulturalnego, religijnego i politycznego twórców szczególnie ważnych dla przyszłości Ukrainy. Wystarczy jako przykład wskazać na brak wiedzy, a nawet jakiejkolwiek wzmianki o takich podstawowych opracowaniach dotyczących pierwszych dziesięcioleci po pierwszej wojnie światowej, jak wydany przez nieocenionego dla dziejów Ukrainy, a nieobecnego w tych syntezach

---

Europae. Księga jubileuszowa profesora Jerzego Kłoczowskiego, red. H. Gapski, t. 1, Lublin 1998, s. 443–446.

[78] Por. J. Kozik, *Ukraiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830–1848*, Kraków 1973; J. Kozik, *Między reakcją a rewolucją. Studia z dziejów ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji w latach 1848–1849*, Kraków 1975. Prace te są szczególnie cenne, gdyż ukazują od strony badań historyka kształtowanie się koncepcji językowo-literackich, narodowych i społecznych Ukraińców w Galicji, ich stosunek do powstania listopadowego w 1831 roku, udział w Wiośnie Ludów 1848 roku, a także pierwsze programy polityczne w tym także państwowotwórcze, by przywołać chociażby sformułowaną przez księdza greckokatolickiego z Łemkowszczyzny Wasyla Podołyńskiego ideę samodzielnego państwa ukraińskiego.

[79] H. Wereszycki, *Pod berłem Habsburgów: Zagadnienia narodowościowe*, Kraków 1975.

[80] J.P. Himka, *Kościół greckokatolicki, a procesy narodowotwórcze Ukraińców w Galicji. Krótki przegląd*, „Znak" 1985, nr 365(4), s. 41–52.

Jerzego Giedroycia – redaktora „Kultury" paryskiej, a zwłaszcza tomu poświęconego pisarzom ukraińskiego „rozstrzelanego odrodzenia", przygotowanego i poprzedzonego wstępem przez Jurija Ławrynenkę[81]. Nieuwzględnione zostały także prace Iwana Koszeliwcia[82] poświęcone komunistycznemu współtwórcy derusyfikacji Ukrainy Mykole Skrypnykowi, któremu podobnie jak i Mykole Chwylowemu poświęcił rozdział w książce pt. *Golgota Ukrainy*[83] Dmytro Sołowej – postać także nieznana większości autorów omawianych tu syntez.

Z tych samych przyczyn nieuwzględnionych zostało wiele fundamentalnych dla rozwoju duchowego Ukrainy prac np. Ołeksandra Potebni[84], Jurija Szewelowa (Szerechna)[85], Mychajła Wozniaka[86], Dmytra Czyżewskiego[87], a zwłaszcza Bohdana Łepkiego[88] i wielu innych przedstawicieli i działaczy religijnych, politycznych, opozycyjnych, by wymienić chociażby takich zasłużonych twórców i uczonych jak Iwan Kedryn[89], Borys Łewyćkyj[90], Wasyl Markuś, Jarosław Pełeńskyj[91], Petro Hołubenko[92], Bohdan Osadczuk[93], Iwan Łysiak-Rudnyćkyj[94], Ihor Szewczenko[95], Natalia Połońska-Wasyłenko[96], Dmytro Doroszenko[97].

---

[81] Ю. Лавріненко, *Розстріляне відродження: Антологія 1917–1933: Поезія – проза – драма – есей*, Париж 1959, с. 980.

[82] І. Кошелівець, *Микола Скрипник*, Мюнхен: „Сучасність", 1972, с. 343.

[83] Д. Соловей, *Голгота України. Московсько-большевицький окупаційний терор в УСРС між першою і другою світовою війною*, Вінніпег 1953, с. 288.

[84] О. Потебня, *Мова. Національність. Денаціоналізація. Статті і фрагменти*, упорядкування і вступна стаття Юрія Шевельнова, Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1992.

[85] Ю. Шерех, *Поза книжками і з книжок*, Київ 1998, с. 448.

[86] М. Возняк, *Кирило-Мефодіївське брацтво*, Львів 1921 i wielotomowa *Historia literatury ukraińskiej*.

[87] Д. Чижевский, *Нарис з історії філософської думки на Україні*, Нью-Йорк 1991, с. 176 – репринт Київ 1993.

[88] Por. przeznaczony dla Polaków *Zarys literatury ukraińskiej. Podręcznik informacyjny przez B. Łepkiego*, Warszawa–Kraków 1930, s. 172; B. Łepki, *Prześladowania mowy ukraińskiej. Ukaz z 1876 roku*, „Świat Słowiański" 1905, t. I, s. 380.

[89] І. Кедрин, *Життя – події – люди*, Нью-Йорк 1976; *idem*, *Паралелі в історії України*, Нью-Йорк 1971, с. 139.

[90] B. Łewyćkyj, *Polityka i społeczeństwo na Ukrainie sowieckiej 1953–1980*, CDN Biblioteka Obozu, Warszawa 1988; *idem*, *Terror i rewolucja*, Paryż 1965.

[91] В. Маркусь, Я.З. Пеленський, *Питання національної політики СРСР*, Нью-Йорк 1960, с. 110.

[92] П. Голубенко (Шатун), *Україна і Росія у світлі культурних взаємин*, Нью-Йорк–Париж–Торонто 1987, с. 552.

[93] B. Osadczuk, *Ukraina, Polska, świat*, Sejny 2000; *idem*, *Niepodległa Ukraina. Wybór szkiców, artykułów i rozmów (1991–2006)*, wybór i oprac. B. Kerski, Sejny 2006; *Wiek ukraińsko-polski. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem*. Rozmowy przeprowadzili: A.S. Kowalczyk i B. Kerski, współpraca Krzysztof Zastawny, Lublin 2001.

[94] I. Łysiak-Rudnycki, *Ukraina między Wschodem i Zachodem*, „Znak" 4 (395), s. 38–47.

[95] І. Шевченко, *Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття*, переклад з англійської М. Габлевич, Львів 2001; por. też: I. Sevčenko, *Ukraina między Wschodem a Zachodem*, Warszawa 1996.

[96] Н. Полонська-Василенко, *Історія України у 2-х томах*, т. I: До середини XVII ст.; т. II: *Від середини XVII ст. до 1923 року*, Київ 1995, с. 672+608; *idem*, *Українська Академія Наук. Нарис історії*, Київ 1993, с. 415.

[97] Д. Дорошенко, *Нарис історії України*, друге видання. Передрук з першого видання Варшава 1932, Мюнхен 1966, Київ 1993.

Te poważne i dotkliwe braki nie wynikają – jak się wydaje – z niedopatrzenia czy braku dostępu do źródeł autorów wydanych opracowań, ale są konsekwencją niedoceniania przez historyków ukraińskich podstawowego znaczenia dla zachowania i odradzania się języka i kultury, a zwłaszcza twórców literatury ukraińskiej, zaangażowanych społecznie, narodowo i politycznie twórców ukraińskich. Jak wiadomo, byli oni współtwórcami takich cyklicznie odradzających się okresów w rozwoju duchowym narodu ukraińskiego, jak: 1) epoki renesansu, która zaowocowała powstaniem słynnej Akademii Kijowsko-Mohylańskiej, będącej szkołą baroku ukraińskiego i nowożytnego piśmiennictwa rosyjskiego[98]; 2) przełomu klasycystyczno-romantycznego, kiedy wykształcił się nowożytny język narodowy, powstały literackie obrazy postaci historycznych i opisy dziejów Ukrainy; 3) nawiązujące do dwóch poprzednich okresów „odrodzenie rozstrzelane" w latach 30. XX wieku, mające na celu kulturalną derusyfikację Ukrainy[99]; 4) rozgromiony w latach 60. XX wieku zryw twórców ukraińskich pokolenia lat 60.; 5) zapoczątkowany w roku 1989 przez pisarzy ukraińskich Narodowy Ruch Ukrainy, który w sposób zasadniczy przyczynił się do ogłoszenia niezależności przez parlament Ukrainy w 1991 roku, a także do pomarańczowej rewolucji w 2004 roku[100].

Należy zatem oczekiwać, że dzięki kultowi Mychajły Hruszewskiego wśród badaczy dziejów narodu i państwa ukraińskiego zrozumiane zostanie kredo naukowe autora dwunastotomowej *Historii Ukrainy-Rusi* i sześciotomowej *Historii literatury ukraińskiej*, który określając kierunek swoich naukowych zainteresowań wyznał, iż „historia i literatura – ludzkie życie i jego odbicie (odzwierciedlenie) w twórczości słownej – jednakowo stały się przedmiotem moich zainteresowań"[101].

Jak widać wyznaczający kierunek rozwoju historiografii ukraińskiej M. Hruszewski, jako badacz dziejów narodu ukraińskiego i jego życia duchowego odzwierciedlonego w twórczości literackiej, był świadomy filozoficznego i socjologicznego znaczenia języka rodzimego dla zachowania tożsamości i rozwoju kultury Ukraińców. Odwołując się wielokrotnie do prac naukowych Ołeksandra Potebni[102], Hruszewski, podobnie jak i Potebnia uważał, iż w języku rodzimym każdego narodu zakodowana została jego mentalność[103].

W podobnej płaszczyźnie rolę języka w budowaniu i podtrzymywaniu tożsamości narodowej rozpatruje krakowski uczony Miłowit Kuniński. Wychodząc z zaproponowanego przez badaczy rozróżnienia narodu państwowego i kulturowego oraz narodu

---

[98] Por. W. Mokry, *Akademia Kijowsko-Mohylańska szkołą baroku ukraińskiego i nowożytnej literatury rosyjskiej*, „Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze" 1993, t. I–II, s. 17–39.

[99] Por. W. Mokry, *Trzy ukraińskie odrodzenia literackie: doba renesansu – przełom klasycystyczno-preromantyczny – porewolucyjne lata XX wieku*, „Slavia Orientalis", t. XLVII, nr 3, 1998, s. 489–500.

[100] Por. W. Mokry, *Duchowe źródła pomarańczowej rewolucji na Ukrainie w 2004 roku*, Kraków 2006, s. 198.

[101] В.С. Горський, *Історія української філософії*, Київ 1997, с. 255.

[102] M. Hruszewski odwołuje się 11 razy m.in. w następującym tomie: М. Грушевський, *Історія української літератури*, Київ 194, т. IV, кн. 1.

[103] Ołeksandr Potebnia, jak pisze J. Szewelow, „sięgał aż do osnowy ukraińskiej mentalności zakodowanej w języku i w folklorze". О. Потебня, *Мова. Національність*..., с. 31; Юрій Шерех (Шевельов), *Друга черга. Література. Театр. Ідеології*, упорядкування і вступна стаття Юрія Шевельова, Бібліотека „Сучасності" 1978, с. 392.

kierowanego przez państwo i narodu szukającego państwa, dostrzega istotne podobieństwa w rozwoju narodu i państwa polskiego i ukraińskiego:

> Polska przechodziła ewolucję od narodu politycznego do narodu kulturowego, by stać się na jakiś czas narodem poszukującym swego państwa. Była to także ewolucja od ojczyzny jako uniwersum kultury narodowej do poczucia tożsamości narodowej opartego na rozeznaniu swoistości i wyjątkowości własnej kultury. Podobne procesy zachodziły na przykład na Ukrainie, gdzie wprawdzie trudno było odwołać się do tradycji państwowej (jeśli pominąć odległą w czasie Ruś Kijowską), lecz gdzie wspólnota wyobrażeń i poczucie odrębności narastały przez pokolenia, by w końcu przekształcić Ukraińców w naród poszukujący państwa, który obecnie stoi przed szansą przekształcenia się w naród polityczny. Zarówno w przypadku Polaków pod zaborami, jak i Ukraińców we wczesnym okresie kształtowania się poczucia narodowego czy Niemców w 1. połowie XIX wieku, wspólny język był niezbędnym warunkiem tego procesu[104].

Wydaje się, że historycy, a zwłaszcza autorzy dziejów danego narodu, a już na pewno badacze procesów kształtowania się w XIX i XX wieku nowoczesnego narodu ukraińskiego w pełni dostrzegą znaczenie twórców szeroko rozumianej kultury, w tym także artystycznej twórczości słownej, jeżeli będą głębiej świadomi także i tego faktu, że naród ukraiński, podobnie jak naród polski – jak podkreślał Jan Paweł II –

> przetrzymał najstraszniejsze doświadczenia dziejów (...), zachował własną tożsamość (...) własną suwerenność jako Naród – nie w oparciu o jakiekolwiek inne środki fizycznej potęgi, ale tylko w oparciu o własną kulturę, która okazała się większa od tamtych potęg... Istnieje podstawowa suwerenność społeczeństwa, która wyraża się w kulturze Narodu[105].

Można zatem żywić nadzieję, że w nowych całościowych opracowaniach dziejów Ukrainy znaczenie kultury i jej twórców w duchowym rozwoju narodu i państwa ukraińskiego zostanie należycie docenione i uwzględnione.

Z satysfakcją należy w tym kontekście stwierdzić, że polscy autorzy czy to zbiorowych, czy to autorskich opracowań dziejów Ukrainy, świadomi roli języka i kultury zarówno w rozwoju tożsamości narodu ukraińskiego, jak i w jego niepodległościowej idei, działaniach państwowotwórczych, dostrzegają jej szczególnie ważne miejsce. Na przykład w obszernym tomie *Ukraina. Teraźniejszość i przeszłość* oprócz czterech rozdziałów poświęconych: środowisku geograficznemu Ukrainy, jej ludności i gospodarce, archeologii ziem i historii, aż trzy rozdziały przeznaczone zostały na przedstawienie rozwoju języka, literatury i sztuki Rusi Kijowskiej[106]. Natomiast w trzykrotnie wydanej *Historii Ukrainy* Władysława Serczyka, autor aż dziesięć wyodrębnionych części poświęca znaczeniu kultury, poczynając od „kształtowania się języka i narodowości ukraińskiej" pod rządami Polski i Litwy, przez omówienie kultury ukraińskiej w XV–XVI wieku i osobno 1. i 2. połowy XVII wieku oraz wieku XVIII i XIX, a na oświacie, sztuce i kulturze Ukraińców w czasach sowieckich kończąc[107].

---

[104] M. Kuniński, *Język a tożsamość narodowa. Aspekty filozoficzne i socjologiczne* [w:] *Język a tożsamość narodowa. Slavica*, pod red. M. Bobrownickiej, Kraków 2000, s. 16.

[105] Jan Paweł II, przemówienie w siedzibie UNESCO, Paryż, 2 VI 1980, cyt. za: Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość*, Kraków 2005, s. 89–90.

[106] *Ukraina. Teraźniejszość i przeszłość*, red. A. Podraza, M. Karaś, Kraków 1970, s. 428.

[107] W.A. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Wrocław 1990, s. 519.

Rozwojowi procesu narodowotwórczego wśród Ukraińców, derusyfikacji i rewolucji kulturalnej w latach 20. XX wieku stosunkowo dużo miejsca poświęcili Andrzej Chojnowski i Jan Jacek Bruski w swym starannie przygotowanym i bardzo potrzebnym zarysie dziejów Ukrainy wieku XX. Ten cenny, liczący nieco ponad 400 stronic tom poprzedzony został zwięzłym „spojrzeniem w przeszłość (koniec XIX i początek XX wieku)" i co szczególnie pożyteczne zaopatrzony w rozbudowany indeks nazwisk ważniejszych postaci, a także bogatą literaturę przedmiotu[108].

Swoistym rozszerzeniem *Historii Ukrainy XX wieku*, opisującym ostatni okres w dziejach Ukrainy „na przełomie stuleci", jest kolejna książka Tadeusza A. Olszańskiego, dotycząca także ważnych problemów funkcjonowania języka ukraińskiego, kultury i tożsamości, a także partii politycznych, czemu poświęcone zostały odpowiednie, starannie przygotowane dodatki[109].

Świadectwem rozwoju badań nad rozwojem kultury ukraińskiej w XI–XX wieku są wydawane w ostatnich latach na Ukrainie zbiorowe i autorskie opracowania, zwłaszcza podręcznikowe dla potrzeb nauczania w szkołach wyższych. Dla przykładu można tu wymienić, przygotowany w środowisku akademickim Charkowa i Kijowa, podręcznik historii kultury ukraińskiej na tle kultury europejskiej[110] oraz podręczniki i słowniki kulturoznawstwa[111] nawiązujące do wydawanych w latach 30., a obecnie wznawianych historii kultury ukraińskiej Iwana Krypiakewycza[112] oraz wielu innych autorów emigracyjnych.

Dzięki włączeniu do dziejów narodu i państwa ukraińskiego dorobku naukowego i kulturalnego diaspory ukraińskiej powstaje „całość ukraińskiej przestrzeni kulturowej"[113].

Z chwilą zaś proklamacji 24 sierpnia 1991 roku „Aktu Ogłoszenia Niezależności Ukrainy", będącego „kontynuacją tysiącletniej tradycji [derżawotworennia] tworzenia państwa w Ukrainie"[114] zagwarantowany został rozwój wszechstronnych, zwłaszcza instytucjonalnych badań naukowych nad ponadtysiącletnimi dziejami narodu i państwa ukraińskiego.

Rozwojowi niezależnych badań nad tysiącletnią kulturą narodu ukraińskiego i jego dążeniami niepodległościowymi w sposób szczególny sprzyja: 1) uznanie przez wszystkie demokratyczne państwa (w tym także Polskę, która uczyniła to jako pierwsza) niezależności Ukrainy potwierdzonej przez referendum narodowe 1 grudnia 1991 roku; 2) przesłanie papieża Słowianina Jana Pawła II. Podczas apostolskiej pielgrzymki

---

[108] A. Chojnowski, J.J. Bruski, *Ukraina. Historia państw świata XX wieku*, Warszawa 2006, s. 410.

[109] T.A. Olszański, *Historia Ukrainy XX wieku*, Warszawa 1994, s. 352; *idem*, *Trud niepodległości. Ukraina na przełomie tysiącleci*, Kraków 2003, s. 212.

[110] *Європейська та українська культура в нарисах*, за ред. І.З. Цехмістро, В.І. Штанько, В.С. Старовойт, В.М. Леонтьєвої, Київ 2003, с. 320.

[111] Por. *Культурологія: теорія та історія культури*, за ред. І.І. Тюрменко, О.Д. Горбула, видання 2-ге перероблене і доповнене, Київ 2005, с. 384.

[112] І. Крипякевич, *Історія української культури*, Львів 1937, с. 656.

[113] М.М. Рогожа, Цілісність українського культурного простору: культура діаспори [у:] Культурологія: теорія та історія культури. Видання друге, перероблене та доповнене, ред. І.І. Тюрменко, Київ 2005, с. 348–355.

[114] Por. *Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 г.*, „Літературна Україна" 29 серпня 1991; cyt. za: *Історія української культури. Збірник матеріалів та документів*..., с. 555.

w Kijowie w 2001 roku, nawiązując do zapalonego tam przez św. Andrzeja „światła, jakim promienieje odnowione potwierdzenie wyboru dokonanego w roku 988, kiedy Chrystus został przyjęty przez naród ukraiński, jako «Droga, Prawda i Życie» (por. J 14, 16)", Jan Paweł II błogosławił wszystkim Ukraińcom, żyjącym na swej „okupionej krwią męczenników" ziemi od „Doniecka do Lwowa, od Charkowa do Odessy i Symferopola"[115]; 3) orędzie wybranego w wolnych i demokratycznych wyborach nowo zaprzysiężonego prezydenta Ukrainy Wiktora Juszczenki, który nawiązując do książąt Rusi Kijowskiej, dziedzictwa Kozaczyzny i faktów z najnowszych dziejów Ukrainy powiedział:

> Wybraliśmy sprawiedliwość, bo bezprawie nie może stać się normą w kraju, gdzie już tysiąc lat temu ułożony był kodeks praw – *Ruska Prawda*. Wybraliśmy wolność, bo nie może tyrania panować nad spadkobiercami kozackiej republiki, gdzie trzysta lat temu napisano pierwszą na świecie konstytucję [Filipa Orlika]. Wybraliśmy niepodległość, bo jesteśmy potomkami pokoleń, które od wieków marzyły o państwie ukraińskim i walczyły o wolność potem i krwią. Dziś ziściły się marzenia o państwie ukraińskim. Nasz wybór jeszcze raz to potwierdził. Nasz triumf to święto ukraińskiej państwowości. W ten szczególny dzień wspomnijmy bohaterów, którzy polegli za Zwycięstwo, męczenników Oświęcimia i gułagów, ofiar Wielkiego Głodu, deportacji i Holokaustu. Oni i dziś patrzą na nas z wysoka, i jestem przekonany, że są z nas dumni![116]

[115] Jan Paweł II, *Przemówienie powitalne na międzynarodowym lotnisku Boryspol, Kijów, 23 czerwca 2001 roku*, „Między Sąsiadami", Kraków 2000–2001, nr 10–11, s. 87.

[116] *Wiktor Juszczenko. Prezydent. „Wierzę, wiem, możemy"*, autorzy: Wałeria Drozdowa, Raisa Czyrwa, Łarysa Naumenko, Andrij Jewtuszenko, Witalij Majboroda, Oksana Slipuszko, Mykoła Ostrołuk, Warszawa 2005, s. 11.